

Doprinos dominikanskoga reda i Francisca de Vitorije u obrani prava naroda u Novom svijetu

ANTO GAVRIĆ*

• <https://doi.org/10.31823/d.31.1.5> •

UDK: 27-766-789.33:341(8)De Vitoria, F. • Pregledni članak

Primljeno: 21. lipnja 2021. • Prihvaćeno: 31. ožujka 2023.

Sažetak: Otkriće Novoga svijeta postalo je izazov i za dominikanski red. Dominikanci su odigrali značajnu ulogu u evangelizaciji Amerike, ali i začetku onoga što će se u XX. stoljeću razviti u govor o ljudskim pravima. Važnu ulogu u tome imali su dominikanski teolozi Francisco de Vitoria i Domingo de Soto. Oni su, nadahnjujući se naukom Tome Akvinskoga, u rasprave o konkretnim problemima domorodačkih naroda u Novom svijetu unijeli pojmove naravnoga zakona i naravnoga prava. Naime dominikanci su u neposrednom kontaktu sa žrtvama nepoštovanja ljudskih prava u Novom svijetu, kao što su Pedro de Córdoba, Antonio Montesinos, Bartolomé de Las Casas, bili snažno povezani s dominikanskim teolozima na Sveučilištu u Salamanci u Španjolskoj koji su svoja mišljenja temeljili na nauku Tome Akvinskoga. Upravo je ta sinergija dominikanskoga intelektualnoga i apostolskoga života, najbolje izražena Akvinčevim »contemplata aliis tradere«, omogućila značajne pomake u obrani prava i ljudskoga dostojanstva domorodaca.

Ključne riječi: dominikanski red, otkriće Amerike, ljudsko dostojanstvo, pravedan rat, prava naroda, ius gentium, Toma Akvinski, Francisco de Vitoria, Bartolomé de Las Casas.

Uvod

Velika otkrića novih zemalja i Novoga svijeta bila su izazov i prilika za Katoličku Crkvu. Naime Katolička Crkva tako je mogla ostvariti zadaću svoga sveopćega poslanja, navještanja evanđelja svim narodima. Crkva je tu priliku pre-

* Prof. dr. sc. Anto Gavrić, Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska, anto.gavric@ffrz.unizg.hr

poznala i pokazala je veliko zanimanje za evangelizaciju prekoceanskih zemalja. Ubrzo nakon što je Kristofor Kolumbo, u službi španjolske krune, otkrio Ameriku – nazivajući je »Zapadnom Indijom« – španjolski kralj zatražio je od pape Aleksandra VI. da mu prizna pravo na novootkrivena područja i da povuče crtu razgraničenja Novoga svijeta između Španjolske i Portugala.¹ Zauzvrat su *katolički kraljevi* Španjolske, Ferdinand i Izabela, preuzeli obvezu širenja kršćanske vjere u novootkrivenim zemljama. Istu je obvezu imala i portugalska kruna. Papa Aleksandar VI. zatražio je od španjolskih i portugalskih kraljeva punu potporu u nastojanjima oko evangelizacije novootkrivenih prekoceanskih zemalja.

Na temelju toga misionarskoga poslanja izvodilo se pravo osvajanja i zaposjedanja tih zemalja. Crkvu se stoga optuživalo da je pomagala kolonizatorima i osvajačima Indijanaca i crnaca. Optužbe su bile pretjerane, a prešućivala se nezaobilazna uloga Crkve u zaštiti temeljnih prava i dostojanstva čovjeka, i među drugim narodima i među Indijancima i crncima. Bule pape Nikole V. i Kalista III. izazvale su brojne rasprave među povjesničarima. Dok su jedni povjesničari isticali da bule portugalskim kraljevima opravdavaju ropski položaj crnaca, drugi su povjesničari isticali da bule pokazuju zauzimanje Crkve za prava robova i Indijanaca. Odgovor na pitanje o stajalištu Katoličke Crkve o tom pitanju došao je u obliku nove bule. Naime, na zahtjev dominikanaca, papa Pavao III. objavio je bulu *Sublimis Deus* (1537.) kojom se zabranjuje ropstvo, svaki oblik prisile i postupanje s domorodcima »kao s nijemim životinjama« (*uti muta animalia*). Papa je izričito istaknuo da su i Indijanci »pravi ljudi« (*veros homines*) te kako je upoznat s time da mogu shvatiti kršćansku vjeru i da je žele prihvatiti. Stoga je odredio da »Indijanci i svi drugi narodi koje kršćani budu upoznali, iako su izvan vjere u Krista, ne smiju biti lišeni ni svoje slobode ni vlasništva nad svojim dobrima«. Indijanci mogu, nastavlja Pavao III., »slobodno i legitimno« uživati u slobodi i posjedovanju svoje imovine te ih se »ne smije svesti na ropstvo«. Na vjeru u Krista treba pozivati samo »propovijedanjem Božje riječi i primjerom dobra života«, zaključuje papa.²

Filip II. želio je na prostorima Amerike uspostaviti samostalni »indijski patrijarhat« kao samostalnu indijansku Crkvu španjolskoga karaktera, čijeg bi patrijarha imenovao španjolski kralj i stolovao bi u Madridu te bi se tako oslobodio utjecaja Rima. No papa Pio V., dominikanac, godinama se borio da papinski utjecaj dopre

¹ Više o presudi pape Aleksandra VI. glede tadašnje »podjele svijeta« i *donatio Alexandrina*, vidi H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, IV, Zagreb, 2004., 483–484., 494–496.

² Latinski tekst bule: J. Metzler (ed.), *America pontificia primi saeculi evangelizationis 1493-1592*. Documenta pontificia e registris et minutis praesertim in Archivio Secreto Vaticano existentibus, t. I, Città del Vaticano, 1991, 364–366. Josef Metzler sabrao je u dva sveska papinske dokumente o evangelizaciji Novoga svijeta.

i do dalekih dijelova Amerike te da Crkva u Americi bude izravno pod utjecajem rimskih biskupa (1568. godine osniva i kongregaciju za prekoceanske zemlje). Posredstvom nuncija, a i svojim pismima i brevima, zahtijevao je da se s Indijancima nigdje ne postupa kao s robovima. Treba zaposliti one koji »svojevoljno pristaju da služe, ali za svoje usluge moraju biti potpuno i pravedno plaćeni unaprijed dogovorenom nagradom«. Ali, unatoč naporima, do uspjeha se dolazilo vrlo teško, gotovo nikako.³ S Indijancima se postupalo kao s najnižom ljudskom rasom bez kulture. Bila je otežana i izobrazba svećenika urođenika. Štoviše, 1555. godine Prvi meksički koncil zabranio je ređenje Indijanaca za svećenike.

Takve su povijesne okolnosti iznjedrile djelovanja dominikanca i franjevca. Njih danas prepoznajemo kao preteče u obrani temeljnih ljudskih prava. No doprinos toj borbi dali su i isusovci u *paragvajskim redukcijama* i dr., dva reda za njegu bolesnika (betlehemiti i milosrdna braća sv. Ivana od Boga) i osnovane bratovštine za socijalnu skrb.⁴ Ovdje analiziramo doprinos dominikanskoga reda u evangelizaciji Amerike, s posebnim osvrtom na utemeljitelja međunarodnoga prava Francisca de Vitoriju.

1. Dominikanci i otkriće Amerike

Dominikanci su od samoga početka na svoj način sudjelovali u otkriću Amerike, osobito dominikanci iz Samostana *San Esteban*, u kojem je neko vrijeme boravio i Kolumbo.⁵ Kolumbo je naime proučivši srednjovjekovna filozofska, teološka i druga prirodnoznanstvena djela, prema kojima je Zemlja okrugla, a ne ravna ploha, došao do zaključka da i druga strana zemaljske kugle, ako i nije nastanjena, onda barem daje mogućnosti naseljavanja. No to je isto tako značilo i da se u Indiju može dospjeti zapadnim putem preko Atlantskoga oceana (kraćim putem od plovidbe oko Afrike). Tako je izniknuo plan njegova putovanja koji je silno želio prikazati španjolskom kralju Ferdinandu. Ali španjolski dvor tada nije imao stalno sjedište, nego su se selili, te su tako u zimi 1486./1487. boravili nekoliko mjeseci u Salamanci.

Ne čudi stoga da je dominikanac Antonio de Remesal prvi povjesničar koji spominje Kolumbov boravak u Samostanu sv. Stjepana u Salamanci. O njemu piše u svom djelu *Historia de la Provincia de San Vicente de Chiapa y Guatemala de la Orden de San Domingo*, objavljenom u Madridu 1619. godine. Smatra se da je Kolumbo plan svoga putovanja razmotrio s vrlo učenim profesorima dominikanskoga Sveučilišta

³ Detaljnije o tome vidi H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, V, 1978., 214–215.

⁴ Više o djelovanju drugih crkvenih redova vidi *isto*, 214–240.

⁵ Usp. J. L. ESPINEL MARCOS, El convento de San Esteban de Salamanca y Cristóbal Colón, u: J. BARRADO BARQUILLA (ur.), *Actas del II Congreso Internacional sobre Dominicos y el Nuevo Mundo, Salamanca 28 de marzo – 1 de abril de 1989*, Salamanca, 1990., 15–26.

u Salamanci. Svakako je poznato da je Kolumbo tu upoznao dominikanca Diega de Deza (+ 1523.), koji je tada bio i prior samostana, i u njemu je stekao najboljega prijatelja. Taj tomist i ugledni profesor na Sveučilištu u Salamanci imao je presudan utjecaj na Kolumba. Tako Kolumbo svjedoči u pismu svomu sinu Diegu, naslovljenom u Sevilli 21. studenoga 1504., da ga je dominikanac Diego de Deza »uvijek favorizirao i potpomagao« otkad je došao u Kastilju. Godine 1486. Diego de Deza napustio je sveučilišna predavanja jer je izabran za odgojitelja kraljeva sina i nasljednika princa Juana (+ 1497.). Koliko je Diego de Deza pomagao Kolumbu doznajemo i od apostola Indija Bartoloméa de Las Casasa, koji navodi da je Diego de Deza intervenirao kod same kraljice, odnosno da je uspio uvjeriti kralja i kraljicu u ostvarivost Kolumbova plana. Isto potvrđuje i sam Kolumbo u pismu od 21. prosinca 1504. godine u kojem piše: »On [Diego de Deza] je uzrok što njihovo Veličanstvo ima Indije i što sam ostao u Kastilji, premda sam upravo bio na odlasku.«⁶

Slijedeći Aristotela, Albert Veliki odvažno je odbacio biblijsku i homerovsku sliku Zemlje kao ravne plohe. Štoviše, dokazivao je da je Zemlja kuglastoga oblika, da se iz Europe može dospjeti u Indiju putujući prema zapadu, da je taj put znatno kraći od uobičajenoga puta oko Afrike te da je i druga strana zemaljske kugle nastanjiva. Tako Albert Veliki u djelu *O naravi mjesta (De natura loci)* u 12. poglavlju, koje je naslovljeno *O naravi i položaju Zemljine donje polukugle (De natura et dispositione inferioris hemisphaerii terrae)*, piše: »Ne treba slušati one koji misle da ljudi tamo ne mogu stanovati jer bi tada pali sa Zemlje. Tvrditi naime da padaju sa Zemlje oni kojih su noge okrenute prema nama, to je stvar grubog neiskustva jer donji dio svijeta ne određuje se u odnosu na nas, nego naprosto, to jest donji dio jest i naziva se svuda onaj dio koji je usmjeren prema središtu Zemlje.«⁷ Takvo stajalište s njim je dijelio Toma Akvinski.⁸ Kolumbo zasigurno nije pod izravnim utjecajem Albertova i Tomina učenja poduzeo svoj povijesni pothvat, ali ugledni znanstvenici potvrđuju da su ti tekstovi itekako utjecali na Kolumbov povijesni pothvat otkrića Amerike te da je posredničku ulogu svakako imao Kolumbov najveći prijatelj i zaštitnik, dominikanac Diego de Deza, jer te su teze naučavane i branjene i na

⁶ Usp. P. MANDONNET, *Les dominicains et la découverte de l'Amérique*, Paris, 1893., 150–151.; B. DAVIES, E. STUMP (ur.), *The Oxford Handbook of Aquinas*, Oxford, 2014., 529.; W. Hinnebusch, *Dominikanci. Kratka povijest Reda*, Zagreb, 1997., 140. Kolumbo u pet od jedanaest sačuvanih pisama svome sinu Diegu spominje dominikanca Diega de Deza, vidi u: C. VARELA (ur.), *Cristóbal Colón. Textos, Documentos Completos, Relaciones de viajes, Cartas y Memoriales*, Madrid, 1982., 310., 314., 320., 324–325., 327.

⁷ ALBERT VELIKI, *Philosophia realis*, T. Vereš (ur.), Zagreb, 1994., 192.

⁸ Usp. T. VEREŠ, Povijesno značenje Alberta Velikog, u: *Obnovljeni život* 36(1981.)2, 111.; T. VEREŠ, Sv. Albert Veliki i otkriće Amerike, u: *Danica* 1992, 64–65.

Sveučilištu u Salamanci.⁹ Naime Diego de Deza proučavao je i tumačio komentare Alberta Velikoga i Tome Akvinskoga na Aristotelovo djelo *O nebu i svijetu* (*De caelo et mundo*) te traktat Alberta Velikog *O naravi mjesta* (*De natura loci*).

Španjolski je kralj Ferdinand Kolumbu obećao nagradu, te je Kolumbo 3. kolovoza 1492. godine, s Diegovim blagoslovom, konačno isplovio iz luke Palos s trima brodovima (Niña, Pinta i Santa Maria). Njegovo putovanje prema velikoj nepoznanici okončano je 12. listopada 1492. godine otkrićem Novoga svijeta, tj. iskrcavanjem na obalama San Salvadora. Godine 1892., prigodom 400. obljetnice otkrića Amerike, Diego de Deza bit će nazvan *Kolumbovim zaštitnikom*, kako i piše na spomen-ploči koja je postavljena njemu u spomen na Samostanu *San Esteban* u Salamanci. Ugledni dominikanski povjesničar Pierre Mandonnet o tome piše: »Diego de Deza veliki je zaštitnik Kristofa Kolumba. Nijedno se drugo pokroviteljstvo ne može uspoređivati s njegovim, ni glede njegova trajanja ni glede njegove važnosti: trajalo je dvadeset godina, od Kolumbova dolaska u Španjolsku i sve do njegove smrti; a došlo je do praktičnoga ostvarenja projekata slavnoga moreplovca.«¹⁰

2. Salamanca – sinergija intelektualnoga i apostolskoga života

Otkriće Novoga svijeta bilo je izazov i prilika i za Red braće propovjednika. Dekretom od 3. listopada 1508. godine vrhovni poglavar reda Toma de Vio Kajetan odlučio je poslati nekoliko braće dominikanaca u evangelizaciju Novoga svijeta, tj. »da osnivaju samostane i propovijedaju Božju riječ«. Taj Kajetanov proročki potez istovjetan je onom sv. Dominika kada je odlučio poslati braću u Pariz da tamo studiraju, propovijedaju i osnivaju samostane. Ta je odluka bila svjedočanstvo dominikanskoga identiteta, kreativne vjernosti prvotnoj karizmi i kontinuitet poslanja.

U srpnju 1510. godine prva četvorica dominikanaca, Pedro de Cordoba, Antonio de Montesinos, Bernardo de Santo Domingo i brat suradnik Domingo de Villamayor, isplovljavaju iz luke Sanlucar de Barrameda te se krajem rujna 1510. godine iskrcavaju u Santu Domingu. Već u studenom iste godine, zbog velikoga uspjeha prve skupine, poslana je druga pa zatim i treća skupina redovnika »učenih i vrlo dobrog života« da propovijedaju i osnivaju samostane. Vrhovni poglavar dominikanskoga reda Kajetan oduševljeno je govorio o tim redovnicima kao o »novim apostolima«. Prva skupina dominikanskih redovnika prokazivala je nepoštovanje ljudskoga dostojanstva koje su pokazivali španjolski doseljenici. Uz prvoga starješinu samostana Pedra de Cordobu i Antonia de Montesinosa, treba spomenuti branitelja prava Indijanaca Bartoloméa de Las Casasa i sv. Ljudevita Bertranda, misio-

⁹ Usp. P. MANDONNET, *Les Dominicains et la découverte de l'Amérique*; J. L. ESPINEL MARCOS, *El convento de San Esteban de Salamanca y Cristóbal Colón*, 18–19.

¹⁰ P. MANDONNET, *Les dominicains et la découverte de l'Amérique*, 100.

nara u Novoj Granadi. Povezanost dominikanaca u Novom svijetu sa Sveučilištem u Salamanci postala je temelj s kojeg se razvijala nova teorija o naravnom pravu kao odjek i potpora nakon upita i alarmantnih poziva dominikanaca iz Novoga svijeta. Najistaknutiji je bio Francisco de Vitoria (1483. – 1546.), utemeljitelj *Škole iz Salamance*, začetnik međunarodnoga prava i odvažni branitelj ljudskoga dostojanstva i prava Indijanaca. Zatim Domingo de Soto (1495. – 1560.), ugledni teolog Trident-skoga koncila. No dug je popis profesora i biskupa iz toga samostana koji su aktivno doprinosili borbi za prava urođenika, a među njima su npr. kardinal Juan Alvarez de Toledo, Melchor Cano, nadbiskup Toleda Bartolomé de Carranza, Bartolomé de Medina, Domingo Báñez itd.

Uspjeh dominikanske apostolske djelatnosti u novootkrivenom svijetu plod je povezanosti i suradnje misionara na terenu s teolozima i profesorima na Sveučilištu u Salamanci. Stoga kad se govori o evangelizaciji Amerike, ne može se odvajati teologe od misionara ni misionare od teologa. Filozofsko i teološko promišljanje te zauzeto djelovanje s bogatim iskustvom toliko su prožeti da se do danas u dominikanskom redu očuvao taj model, poznat kao *Salamanca Process*. Ta metoda iz Salamance, s višestoljetnom tradicijom, zahtijeva sinergiju između dominikanskoga intelektualnoga i apostolskoga života usmjeravajući studij, istraživanje i djelovanje na rješavanje izazova s kojima se svijet konkretno suočava. Naime sloboda i prava Indijanaca bili su prioriteti prvih dominikanaca po dolasku u Novi svijet. Njihovi protesti, peticije i pisma postali su polazište teolozima na Sveučilištu u Salamanci da u svojim predavanjima i pisanim djelima prikažu nepobitan nauk o ljudskim pravima i pravima naroda. Upravo je u tom razdoblju Sveučilište u Salamanci doseglo svoj vrhunac s prestižnom školom iz Salamance koja je nastojala uskladiti nauk Tome Akvinskoga s novim stvarnostima koje su se pojavile, s humanizmom, otkrićem Novoga svijeta i s vjerskim raskolima u Europi. Škola iz Salamance bila je most između srednjovjekovne i moderne misli, prava kolijevka moderne.

3. Teolozi i misionari u obrani prava Indijanaca

Samo tri mjeseca nakon što je izabran za papu, Ivan Pavao II. u svom prvom pastoralnom pohodu izvan Italije, u Santu Domingu u Dominikanskoj Republici, u homiliji 25. siječnja 1979. godine istaknuo je važan doprinos redovničkih zajednica (dominikanaca, franjevaca, augustinaca, mercedara i isusovaca) širenju vjere. Vjera se ne može odijeliti od života onih kojima je namijenjena, naglasio je Papa te dodao: »Zbog toga je Crkva na ovom otoku prva zahtijevala pravdu i promicala obranu ljudskih prava u zemljama koje su se otvarale evangelizaciji. To su pouke o humanizmu, duhovnosti, brizi za ljudsko dostojanstvo koje nam daju Antonio Montesinos, Córdoba, Bartolomé de Las Casas [...] Bili su to ljudi koji su se brinuli o slabim, bespomoćnim, domorodcima, dostojnim svakoga poštovanja kao osobe

koje nose sliku Božju i koje su usmjerene prema transcendentnom pozivu. Ovdje je rođeno prvo međunarodno pravo s Franciscom de Vitorijem.«¹¹

Doista bogata povijest Dominikanskoga samostana *San Esteban* u Salamanci zaokružena je značajnim doprinosom u evangelizaciji novootkrivenih zemalja u Americi. Redovnici toga samostana 1509. godine odlučili su se posvetiti misionarskom poslanju. Iz toga su samostana prvi dominikanci i stigli na otok Hispaniolu u rujnu 1510. godine. Pedro de Cordoba (+ 1521.) stoji kao spoj između Staroga i Novoga svijeta. Nazvan je »ocem dominikanaca Novoga svijeta«.¹² Bio je poglavar nove zajednice i njezin snažni animator. Štoviše, bio je nepokolebljiv u poučavanju Indijanaca, a svoja je iskustva ostavio u *Doctrina Cristiana para instrucción e información de los indios por manera de historia*. Prokazujući zlostavljanja i zvjerstva koja su *encomenderosi* činili u novootkrivenim zemljama, zajedno s Bartoloméom de Las Casasom, pokazao se kao jedan od najsnažnijih glasova koji se pojavio u obrani prava domorodaca.

Las Casas bilježi da su dominikanci nastojali na prijateljski način uvjeriti Španjolce da shvate koju nepravdu nanose domorodcima. No od toga je bilo malo koristi. Suočena s visokim stupnjem tlačenja Indijanaca, dominikanska zajednica odlučila je započeti ozbiljno proučavanje toga problema, uz post, bdjenja i molitvu da ih Bog prosvijetli u tako teškim pitanjima. Okupljeni na samostanskoj skupštini, odlučili su javno prokazati strahote kojima su bili svjedoci. Napisali su propovijed koju je potpisao svaki član zajednice. Pedro de Córdoba strogo je naredio, pod posluš, da Antonio de Montesinos propovijeda na misi te četvrte adventske nedjelje, 21. prosinca 1511. godine. Bilo je to nešto više od godinu dana nakon njihova dolaska na otok. Te je znamenite nedjelje slavnu propovijed u crkvi u Santu Domingu održao Antonio de Montesinos. Moto i polazište propovijedi bile su riječi Ivana Krstitelja: »Ja sam glas koji viče u pustinji« (Mt 3, 3). Iako je propovijed bila napisana, izvornik nije sačuvan, ali ju je kasnije Bartolomé de Las Casas uvrstio u svoju *Historia de las Indias*. Las Casas svjedoči:

»Došla je nedjelja i u vrijeme propovijedi fra Antonio de Montesinos pošao je na propovjedaonicu i uzeo kao temu i temelj svoje propovijedi koju su napisala i potpisala sva ostala braća: 'Ego sum vox clamantis in deserto.' [...] Ja sam Kristov glas u pustinji ovog otoka i zato je prikladno da ga pozorno, ne bilo kako, već svim srcem i svim svojim čulima čujete; koji će glas biti najnoviji što ste dosad čuli, najsure-

¹¹ *Acta Apostolicae Sedis* 71(1979.), 157.

¹² R. BORJA, *Fray Pedro de Córdoba, O.P. (1481-1521)*, Tucumán, 1982.; L. CAMPOS VILLALÓN, *Pedro de Córdoba precursor de una comunidad defensora de la vida*, Santo Domingo, 2008.; M. Á. MEDINA, *Una comunidad al servicio del Indio. La obra de Fray Pedro de Córdoba, O.P. (1482-1521)*, Madrid, 1983.

viji i najoštriji, najzastrašujući i najopasniji što nikad ne biste ni pomislili da ste čuli [...] Taj glas, rekao je, govori da ste svi vi u smrtnom grijehu, u njemu živite i umrijet ćete zbog okrutnosti i tiranije s kojom postupate s tim nevinim ljudima. Recite mi, s kojim pravom, po kojoj pravdi držite ove Indijance u takvom okrutnom i strašnom ropstvu? Kojom ste vlašću vodili tako odvratne ratove protiv tih naroda koji su živjeli u svojim blagim i miroljubivim zemljama, gdje ste ih mnoge smrću i nečuvanim zatiranjem uništili? Kako ste ih mogli toliko tlačiti i mučiti, a da im niste dali jesti niti ste ih njegovali za vrijeme njihovih bolesti, da su se od pretjeranoga rada koji ste im nametnuli razboljeli i umiru, bolje rečeno, vi ih ubijate, sa željom da dobijete i steknete zlato svaki dan? A što vas briga da ih netko pouči u vjeri, da upoznaju svoga Boga i Stvoritelja, da budu kršteni, da budu na misi, obdržavaju svetkovine i nedjelje? Nisu li i oni ljudi? Nemaju li i oni razumsku dušu? Zar ih niste dužni ljubiti kao same sebe? Zar to ne razumijete? Zar to ne osjećate? Zar ste u tako dubokom snu zaspali da ste ravnodušni? Budite sigurni da se u takvom stanju u kakvom se vi nalazite ne možete prije spasiti nego Mauri ili Turci kojima nedostaje i ne žele vjeru u Isusa Krista.«¹³

Montesinosova propovijed smatra se revolucionarnom. Bio je to prvi krik za društvenu pravednost u Americi, začetak američke slobode i početak brojnih, dugotrajnih i žestokih rasprava. Štoviše, oni koji drže da je »moderna era vrijeme ljudskih prava« uzimaju upravo Montesinosovu propovijed kao događaj koji označava početak toga razdoblja.¹⁴ Taj je događaj bio prekretnica. Od tada se ljudska bića shvaćaju kao nositelji neotuđivih prava, bez obzira na to jesu li oni kršćani ili nisu. Kad su zbog te propovijedi konkvistadori prosvjedovali kod starješine dominikanske zajednice Pedra de Córdobe, ostali su zapanjeni čuvši da su autori te propovijedi, zapravo, svi članovi zajednice. Montesinos je samo bio »gromoviti apokaliptički glas« koji je govorio u ime cijele zajednice.

Sljedeće nedjelje, 28. prosinca, ponovno je propovijedao Antonio de Montesinos, a izaslanstvo je preneraženo, ali mirno slušalo njegove riječi koje je govorio u ime sve svoje redovničke subraće. Montesinos je naglasio da Indijance drže kao robove i maltretiraju ih te da će im stoga uskratiti odrješenje u ispovijedi. Naime ne može se udijeliti oprost neskrušenim pljačkašima. Među slušateljima je bio i Bartolomé de Las Casas, koji je i sam bio *encomenderos* s velikim imanjem na kojem su domorodci radili kao besplatna radna snaga. Upravo je on posvjedočio kako je na vlastitoj koži osjetio naviješteno uskraćivanje odrješenja. Odvažne Montesinosove riječi djelovale su na njega i potaknule su ga na razmišljanje. No radikalnu promjenu doživio

¹³ B. de LAS CASAS, *Historia de las Indias*, III, c. 4, P. de Tudela (ur.), Madrid, 1961., 176.

¹⁴ Usp. R. RUSTON, *Human Rights and the Image of God*, London, 2004., 66. T. RADCLIFFE, *Zašto biti kršćanin?*, Zagreb, 2009., 175.

je tri godine kasnije, 1514. godine, shvativši da su i Indijanci ljudska bića otkupljena krvlju Kristovom. Postao je dominikanac (1522.) te biskup prostrane biskupije Chiapas na području današnjega Meksika i Gvatemale. S vremenom je izrastao u velikoga zaštitnika, apostola i oca Indijanaca te je postao odlučni branitelj slobode i prava američkih Indijanaca.

Njegovo djelo *Kratko izvješće o uništenju Indija*, pisano na španjolskom od 1541. do 1542., a tiskano 1552. godine, jedna je od najraširenijih španjolskih knjiga. Sa sadržajem toga djela upoznao je i cara, a u njemu opisuje zlostavljanja, nasilje i razaranja konkvistadora: »U četrdeset godina, a kao posljedica strahovlade te paklenih i nepravednih djela kršćana, umrlo je više od dvanaest milijuna ljudi: muškaraca, žena i djece [...] Oni koji su tamo pošli i koji sebe smatraju kršćanima imaju, općenito, dva načina da istrijebe i zbrišu s lica zemlje ove nesretne narode. Jedan je nepravedan, okrutan, krvav i ugnjetavački rat. I pošto se pobilo sve one koji bi mogli zahtijevati slobodu, težiti za njom ili misliti na nju, tražiti izlaz iz patnji koje podnose domorodački gospodari i odrasli muškarci, jer rat uglavnom pošteđuje život samo djeci i ženama, nadolazi drugi način: to je najteže, najstrašnije, najsirovije ropstvo kojemu ni ljudi ni životinje nikada prije nisu bili podvrgnuti [...] Ovi kršćani nisu imali prema urođenicima ni poštovanja, ni obzira, ni pažnje (ovo govorim dobro poznavajući stvar prema onome što znam i što sam vidio za sve to vrijeme). Oni postupaju s tim ljudima, ne kažu kao sa životinjama (o da bi Bog dao da s njima postupaju i paze na njih kao na životinje!), nego kao s balegom na seoskim putovima, pa čak i gore od toga. Tako se oni brinu za njihove živote i za njihove duše.«¹⁵

Las Casas nimalo ne štedi okrutno i nehumano postupanje španjolskih kršćana prema Indijancima, jer ono »po okrutnosti i nepravičnosti nadilazi sve što se može zamisliti«. Štoviše, predlaže da se zbog takve okrutnosti »te kršćane nazove đavolima« te zaključuje: »Ne bi li bilo bolje da se Indijance povjeri vrazima u paklu nego da ih se povjerava kršćanima u Indijama.« Naime to su »neljudi«. Opisujući postupke Španjolaca, navodi kako Španjolci vode Indijance okovane u lance, »kao krdo svinja« i kako postaju »prava javna klaonica ljudskog mesa«, a tim mesom hrane oštire i krvoločne pse. Prema Las Casasu, sva pustošenja, razaranja, pokolji, pljačke, ubijanja, zlodjela, nasilje, nepravde nad domorodcima samo su »deset tisući dio onoga što je počinjeno«.¹⁶

Apostol Indijanaca svjedoči da Španjalcima nije nimalo stalo do naviještanja evanđelja Isusa Krista tim narodima koje su smatrali psima i drugim životinjama. Štoviše, progonili su redovnike koji su naviještali vjeru u Krista, »jer im je vjerska pouka

¹⁵ B. de LAS CASAS, *Kratko izvješće o uništenju Indija*, Zagreb, 1982., 36–37.

¹⁶ *Isto*, 162–163.

smetala u stjecanju zlata i bogatstva«. A poznavanje Boga, ističe, ostalo je na istoj razini kao prije stotinu godinu. Las Casas protivio se nametanju vjere silom, te se zauzimao za metodu miroljubive evangelizacije. Kao dominikanac više je puta odlazio na španjolski dvor »kako bi pokušao ukloniti iz Indija pakao«, polazući velike nade u cara i kralja Španjolske, Karla V.

Dominikanci Pedro de Córdoba, Antonio de Montesinos i Bartolomé de Las Casas odvažno su dizali svoj glas protiv nasilja kolonizatora, branili su ljudsko dostojanstvo Indijanaca i zauzimali se za poštovanje kulturne i vjerske raznolikosti. Sačuvana su brojna pisma koja su dominikanci uputili kralju ili na kraljevski dvor. Ta pisma otkrivaju da su tražili da se Indijancima priznaju prava, da se dokine njihovo ropstvo te da se zakonitim mjerama omogući miroljubiva evangelizacija. Odlučna i neumorna borba dominikanaca i njihovi napori rezultirali su dvama zakonima. Godine 1512. proglašen je *Zakon iz Burgosa* o upravljanju španjolskim imanjima u Americi, a 1513. godine doneseni su dopunski zakoni iz Valladolida. Međutim oni su ostali bez učinka i nisu provođeni u praksi. Kad je 1537. godine, opet na peticiju dominikanaca iz Novoga svijeta, papa Pavao III. objavio bulu *Sublimis Deus*, kojom zabranjuje svaki oblik porobljavanja domorodaca, Las Casas napisao je opširan komentar *De unico vocationis modo omnium gentium ad veram religionem*. Ljubav je jedini način evangelizacije, nema drugoga. Godine 1542. Las Casas značajno je utjecao na to da car Karlo V. donese *Nove zakone* (*Leyes Nuevas*), kojima je barem teoretski dokinut sustav *encomienda*, ropstvo, te su dokrajčena tolika zlodjela u Novom svijetu.

4. Francisco de Vitoria

Nakon Montesinosove propovijedi borba za prava Indijanaca vodila se na dvije fonte: s katedri Sveučilišta u Salamanci u svjetlu nauka sv. Tome Akvinskoga i na terenu Novoga svijeta gdje su dominikanci nastojali odgovoriti na izazove problema kolonizacije novootkrivenih zemalja. Prva desetljeća dominikanske nazočnosti u Americi početak su važnoga procesa koji se nastavlja u teologiji u Španjolskoj, a uvelike ga prepoznajemo u promišljanju i spisima Francisca de Vitorije sa Sveučilišta u Salamanci. Vitoria je bio jedan od najutjecajnijih političkih teoretičara XVI. stoljeća. Prozvan je ocem međunarodnoga prava. Naime »bez intelektualne potpore Francisca de Vitorije, koji nikad nije nogom kročio u Ameriku, i njegovih kolega na Sveučilištu u Salamanci, braniteljski rad Las Casasa bio bi znatno manje uspješan«. ¹⁷ Zauzimajući se za Indijance, Vitoria je omogućio Las Casasu pravnu osnovu u borbi za zaštitu Indijanaca, pa se stoga uspio, među ostalim, izboriti i za *Nove zakone*.

¹⁷ Ph. DENIS, Human Rights in the History of the Dominican Order, 11.

Francisco de Vitoria rođen je u Burgosu 1483. godine. U dominikanski red stupio je u samostanu u Burgosu 1505. godine, gdje je već bio njegov stariji brat Diego. Tu je primio vrlo dobru filozofsku i humanističku izobrazbu. Nakon što je 1508. godine poslan na studij u Pariz, trebala mu je samo jedna akademska godina za dovršavanje studija umijeća i filozofije. Zatim je nastavio studij teologije i završio ga 1513. godine. Na Sveučilištu u Parizu predavao je najprije filozofiju, a zatim teologiju. Za svoga boravka u Parizu Vitoria se, uz tomizam, intenzivno upoznao s još dvjema vrlo utjecajnim intelektualnim strujama toga vremena, nominalizmom i humanizmom, te je vješto usvojio njihove pozitivne elemente. Glede tomizma, na njegovu su misao najviše utjecala dvojica pariških profesora: Ivan du Feynier, kasnije vrhovni poglavar dominikanskoga reda, i Flamanac Peter Crockaert, koji je predavao filozofiju i slijedio nominalističku struju te zatim u Parizu stupio u dominikanski red i nadahnjivao se Tomom Akvinskim. Peter Crockaert uveo je u Parizu 1507. godine Tominu *Sumu teologije* kao standardni priručnik i time raskinuo s višestoljetnom tradicijom prema kojoj se na predavanjima iz teologije obvezatno tumačilo četiri knjige *Sentencija* Petra Lombardskoga. Vitoria će kasnije tu novost uvesti u Valladolidu, a zatim i na Sveučilištu u Salamanci. Peter Crockaert izabrao je Vitoriju za suradnika na svom izdanju *Secunda Secundae* Tomine *Sume teologije*.

Dobivši najviši akademski stupanj 1522. godine, Vitoria se vratio u Španjolsku. Najprije je tri godine predavao u Valladolidu. Godine 1526. izabran je na vodeće mjesto primaprofesora teologije na Sveučilištu u Salamanci (tj. predavanja držana nakon Prvoga časa molitve, a prije doručka). Vitoria je i u Salamanci zamijenio *Sentencije* Petra Lombardskoga s Akvinčevom *Sumom teologije*. U njegovim se predavanjima ističu moralne i pravno-etičke tematike. Odvažno je analizirao aktualne i goruće političke probleme svoga vremena.

Vitoria nije ništa objavio za života. Sam je jednom rekao da njegovi studenti već imaju previše toga što trebaju čitati. Studenti su zapisivali njegova predavanja. Zapravo, Vitoria je prenio pariški običaj diktiranja predavanja studentima. Nikada nije držao isto predavanje dvaput. Uvijek je iznova promišljao pojedina pitanja i aktualne teme. Značajnim se smatraju njegova posebna godišnja predavanja, nazvana *relectio*. Za Vitorijinu političku filozofiju to su sljedeće *relectiones*: *De potestate civili*, *De potestate Ecclessiae prior*, *De potestate Ecclessiae posterior*, *De Indis noviter inventis* i *De iure belli Hispanorum in Barbaros* te komentari Tomina traktata o zakonu (*Suma teologije* I–II, pit. 90sl.) i *Secunda Secundae* Tomine *Sume teologije*.

Vitoria se usavršio u onom što danas nazivamo političkom teologijom. Raspravljao je o važnim temama: papina moć, narav civilne vlasti, prava novootkrivenih naroda da zadrže svoju zemlju i da imaju svoju vlast, prave i pogrješne metode širenja kršćanske vjere među poganskim narodima, kako se odnositi prema narodu čija

religija traži žrtvovanje ljudi, treba li ih nasilno pokrstiti. Vitoria nije izbjegavao zaključke koji moćnicima nisu politički odgovarali, osobito španjolskom kralju i Papi. Bio je snažan i neovisan glas, neustrašivi intelektualac. Uz hrabrost koja ga je resila, u njegovoj misli impresionira sposobnost priznati drugomu njegovo dostojanstvo.

Karlo V. u više navrata uputio je Vitoriji nekoliko pitanja koja su se odnosila na Indije. Imao je u njega veliko povjerenje. Tako u pismu iz 1541. godine moli Vitoriju za savjet o teškom pitanju koje je Las Casas postavio pred Vijeće za Indije: Je li zakonito i dolično krstiti odrasle Indijance kako se običavalo u Novom svijetu, tj. bez prethodne vjerske pouke? Karlo V. povjerio je Vitoriji da odgovori na taj upit, da se konzultira i s drugim teolozima u Salamanci te da mu dostavi svoje i njihova mišljenja. Zaključak je bio u korist teza koje je postavio Las Casas.

Godinama je Vitoriju mučilo pitanje o Indijama. Mudro je spojio doktrinarna načela s pouzdanim izvještajima misionara iz Novoga svijeta. Među tim misionarima bilo je i nekoliko njegovih učenika s kojima je ostao povezan, na primjer dominikanci Alonso de Veracruz i Domingo de Salazar. Isto tako poznato je da je dominikanac Vicente de Valverde, kapelan Francisca Pizarra, konkvistadora Perua, i prvi biskup u Cuscu, bio u Salamanci 1534. godine. Vitoria je na taj način razrađivao nauk o ljudskim pravima, međunarodnom pravu i Amerikama, ističući ograničenje vlasti španjolskoga kralja u Novom svijetu i naravna prava naroda Novoga svijeta na svoja dobra te je naglašavao da sami mogu imati svoju vlast.

4.1. VITORIA O INDIJAMA

Najpoznatije su i imale su najveći utjecaj na europsku misao dvije Vitorijine *relectiones* u kojima govori o postupanju prema stanovnicima Novoga svijeta: *De Indis noviter inventis* i *De iure belli Hispanorum in Barbaros*. A kako ističe Ulrich Matz: »*Relectiones de Indis* (Sažetak o Indijcima) i *De iure belli* (O ratnom pravu) ipak su sjajno napisani dokumenti najviše zapadne kulture – premda ujedno i svjedočanstvo za najdublju iskvarenost Zapada – i zaslužuju da ih se opširno prikaže kao prvorazredne političke spise.«¹⁸ Oba teksta pokazuju međusobno prožimanje i djelovanje teologije, filozofije, prava, zakona, politike i morala primijenjenih na presudan događaj u povijesti čovječanstva, otkriće i osvajanje Amerike.

Godine 1539. Vitoria je pred sveučilišnom zajednicom izložio *Relectio de Indis*, a kao polazište je imao okolnosti obraćenja naroda novoootkrivenih zemalja. Polazeći od velikoga poslanja na završetku Matejeva evanđelja, Vitoria iznosi pitanje koje se postavlja: Može li se djecu nevjernika krstiti protiv volje njihovih roditelja? Vitoria

¹⁸ U. MATZ, Vitoria, u: H. MAIER, H. RAUSCH, H. DENZER (ur.), *Klasici političkog mišljenja. Knjiga prva: Od Platona do Hobbesa*, Zagreb, 1998., 237.

ističe kako su učitelji o tome već raspravljali u *Sentencijama* (IV, dist. 4) i sv. Toma u drugom i trećem dijelu *Sume teologije*.¹⁹ No želeći odgovoriti na postavljeno pitanje, Vitoria ističe: »Cijela ta rasprava i *relectio* ponovno se pojavila zbog ovih barbara u Novom svijetu, općenito nazvanih Indijancima (*barbaros istos novi orbi quos Indos vulgo vocant*), koji su prethodno bili nepoznati našem Starom svijetu, a prije četrdeset godina došli su pod vlast Španjolaca. Ta rasprava sadrži tri dijela. U prvom dijelu istraživat ćemo kojim su pravom (*quo iure*) ti barbari došli pod španjolsku vlast. U drugom dijelu koju vlast nad njima imaju španjolski kraljevi u vremenitim i građanskim stvarima. U trećem dijelu koju vlast nad njima imaju vladari i Crkva u duhovnim stvarima i u onome što se odnosi na religiju. Zaključak zadnjega pitanja na taj će način dovesti do rješenja pitanja koje je postavljeno na samom početku.«²⁰

U samom uvodu Vitoria ističe da se i teolozi mogu opravdano baviti tim pitanjima, a ne samo kraljevi sa svojim savjetnicima. Naime kad se naknadno čuje za krvave masakre, pljačkanje nevinih ljudi, oduzimanje njihovih dobara, postoje valjani razlozi, ističe Vitoria, za sumnju u pravednost onoga što je učinjeno. Stoga rasprava na temelju argumenata nije beskorisna.²¹ Teolozi trebaju riješiti problem koji je utjecao na savjest kolonista i osvajača, ali i na savjest kralja koji donosi zakone. I sa strane Indijanaca intervencija teologa bila je opravdana: »Ne donose samo pravnici pravorijek u tom pitanju. Budući da ti barbari o kojima govorimo nisu podložnici [španjolske krune] po ljudskom zakonu (*iure humano*), kao što ću odmah pokazati, njihove stvari ne mogu se suditi ljudskim zakonima (*leges humanae*), već samo božanskim, u kojem pravnici nisu dovoljno upućeni da sami formiraju mišljenje.«²²

Vitoria utvrđuje najprije prava Indijanaca na slobodu, na vlasništvo, na svoj teritorij. Na negiranje prava na vlasništvo i na *dominium* domorodačkom stanovništvu prije dolaska Španjolaca, za što navode razloge da su smrtni grješnici, nevjernici, nerazumna stvorenja i luđaci (*peccatores, infideles, amentes, insensati*), Vitoria izlaže jasne i nepobitne argumente. Zatim piše: »Zaključak svega što je rečeno jest da su barbari bez sumnje imali pravi dominion, javni i privatni, kao i svi kršćani. Odnosno nije im se moglo opljačkati njihovu imovinu, ni kao privatni građani ni vladari,

¹⁹ Usp. TOMA AKVINSKI, *Summa Theologiae* II-II, q. 10, a. 12: »Smiju li se pokrstiti djeca Židova i ostalih nevjernika bez pristanka njihovih roditelja?«, u: ISTI, *Izabrano djelo*, A. Gavrić (ur.), Zagreb, 2005., 544–546.; *STh* III, q. 68, a. 10: »Trebaju li krstiti djecu Židova i ostalih nevjernika protiv volje njihovih roditelja?«

²⁰ F. DE VITORIA, *Political writings*, A. R. Pagden, J. Lawrance (ur.), Cambridge, 1991., 233.

²¹ Usp. F. DE VITORIA, *Political writings*, 237–238. Kad je Vitoria u studenom 1534. saznao za masakr nad Indijancima u Peruu, u pismu dominikancu Miguelu de Arcosu u Sevilji piše da ga ništa nije toliko šokiralo kao izrabljivanje Indijanaca i ističe: »Krv mi se ledi u venama kad si to samo zamislim.« Usp. *isto*, 331.

²² *Isto*, 238.

uz obrazloženje da nisu bili pravi gospodari (*ueri domini*). Bilo bi oštro uskratiti njima, koji nam nikada nisu učinili ništa pogrješno, prava koja priznajemo Saracima i Židovima, koji su neprestani neprijatelji kršćanske vjere. Ipak, ne poričemo pravo vlasništva ni njima (*dominium rerum*), osim ako je riječ o kršćanskim zemljama koje su osvojili.«²³

U drugom dijelu izlaganja *Nedavno otkrivene Indije* Vitoria sustavno opovrgava sedam nelegitimnih argumenata kojima se nastojalo opravdati španjolska osvajanja: car kao gospodar svijeta, vremenita vlast pape, pravo otkrića, odbijanje vjere u Krista, grijesi barbara, sloboda izbora i posebni Božji dar. Vitoria brani nezavisnost indijanskoga naroda i pobija španjolske pretenzije nad Indijancima dokazujući da Indijanci tvore društveno i političko tijelo u skladu sa svojom civilizacijom i svojim potrebama. Car, pa ni španjolski kralj nije gospodar cijeloga svijeta i nema pravo osvajati indijanske pokrajine, svrgavati poglavice i ubirati državni porez. Ni papa nema »vremenitu moć nad Indijancima ili nad drugim nevjernicima«, jer nisu kršćani. Krist nije imao vremenitu moć, pa tako je ne može imati ni njegov namjesnik na zemlji. To su bili šokantni zaključci, jer su se do tada ti naslovi smatrali temeljem legitimnosti obaju izvora vlasti u osvojenim zemljama.

Vitoria je i argument prava otkrića (*in iure inuentionis*) smatrao nelegitimnim. Bio je to najslabiji argument od svih jer su Indijanci već imali svoj teritorij i novootkrivene zemlje nisu bile nenaseljene. Indijanci su priznati kao legitimni vlasnici svojih teritorija, pa stoga taj argument po sebi ne daje nikakvo opravdanje za držanje tih zemalja, »ništa više nego što bi bilo da su oni nas otkrili«. Vjera se može navijestiti i barbarima, a oni je zatim mogu odbaciti, ali to »još nije razlog da im se objavi rat i da im se oduzmu dobra«. Vitoria ističe da je tako naučavao i Toma Akvinski u *Sumi teologije*, da se nevjernike koji nikada nisu prihvatili vjeru, kao pogani i Židovi, nikakvim sredstvima ne može prisiliti na vjeru.²⁴ Vjerovanje je čin volje i nikoga se ne može prisiliti da vjeruje niti se smije ratom prisiljavati nevjernike na kršćanstvo. Volja ne može pravilno djelovati iz straha, obraćenje bi bilo svetogrđe sve dok nije slobodno učinjeno. Tu Vitoria donosi najupečatljiviju tvrdnju: »Rat nije argument za istinitost kršćanske vjere.«²⁵

Domorodce se u raznim spisima optuživalo da su navodno krivi zbog kršenja naravnoga zakona te da su u smrtnim grijesima kao što su ljudožderstvo, incest s majkama i sestrama, sodomija, homoseksualnost, sve grijesi protiv naravi. Tko

²³ *Isto*, 250–251.

²⁴ Usp. TOMA AKVINSKI, *Sth* II-II, q. 10, a. 8: »Među nevjernicima ima ih, kao što su pogani i Židovi, koji nikada nisu primili vjeru. Takve nevjernike ne treba prisiljavati na vjeru, jer vjerovati je čin volje.«

²⁵ *De Indis*, q. 2, a. 4. F. DE VITORIA, *Political writings*, 272.

može kazniti Indijance zbog toga, pita Vitoria, i odmah odgovara da nitko ne može kazniti druge zbog grijeha protiv naravnoga zakona iz dvaju razloga. Prvo, osoba mora imati zakonitu vlast nad drugom osobom da bi je mogli kazniti, i drugo, osoba treba biti uvjerena u grijeh drugoga zbog kojih taj drugi biva kažnjen. No grijesi protiv naravnoga zakona nisu jasni svima, pogotovo ne nekršćanima, kao što su Indijanci. »Kršćanski vladari ni s papinim autoritetom ne mogu prisiliti barbare da se odreknu svojih protuprirodnih grijeha niti ih mogu kazniti zbog takvih grijeha.«²⁶

4.2. *IUS GENTIUM*

U središtu je Vitorijine obrane domorodačkih naroda teorija prava u kontekstu naravnoga zakona, zajamčena svim osobama prema zapovijedima *prava narodā* (*ius gentium*). Koji status ima *ius gentium*? Srednjovjekovni autori smještaju ga nekako između naravnoga i pozitivnoga prava. Za Tomu Akvinskoga, pa i Vitoriju, pravo narodā čvrsto je ukorijenjeno u odredbama razuma, ali ipak se razvija i prilagođava posebnostima i različitim tradicijama različitih naroda. Tu značajku ističe Toma Akvinski: »Pravo narodā na neki način čovjeku je naravno, ukoliko je razumsko, ukoliko se izvodi iz naravnog zakona poput zaključka koji nije mnogo udaljen od načelā [...] Ipak, pravo narodā se razlikuje od naravnog zakona, i to ponajviše od onoga koji je zajednički svim osjetljivim bićima.«²⁷ Slično tvrdi i Vitoria: »Ono što naravni razum utvrđuje među svim narodima kao pravo naziva se *ius gentium*«, a isto tako »sigurno postoje mnoge stvari koje se očito mogu riješiti temeljem prava naroda [...] čije je podrijetlo iz naravnog prava očito dovoljno da mu omogući provođenje obvezujućih prava«. Ipak, te tvrdnje donekle ublažava priznajući da »čak i u slučajevima kada (pravo naroda) ne proizlazi iz naravnoga prava, pristanak većega dijela svijeta dovoljan je da ga učini obvezujućim, pogotovo kada je to za opće dobro svih ljudi.«²⁸

U trećem dijelu izlaganja *Nedavno otkrivene Indije* Vitoria iznosi osam legitimnih i relevantnih principa na temelju kojih bi barbari mogli doći pod španjolsku kontrolu. Vitoria ističe da sve narode povezuje *ius gentium* koji se utemeljuje na naravnom pravu, a ljude potiče da prijateljski međusobno komuniciraju. U ime *prava naroda* Vitoria opravdava slobodna putovanja Španjolaca u novootkrivene zemlje da s tim narodima slobodno trguju, da se slobodno naseljavaju, da žive na indijanskim zemljama te da iskorištavaju zemlju i vodu pod uvjetom da urođenicima ne nanose

²⁶ *De Indis*, q. 2, a. 5. F. DE VITORIA, *Political writings*, 273.

²⁷ TOMA AKVINSKI, *STh I-II*, q. 95, a. 4, odg. na ostale razloge, u: ISTI, *Izabrano djelo*, 503.

²⁸ *De Indis*, q. 3, a. 1. F. DE VITORIA, *Political writings*, 278., 281.

štetu i da se miroljubivo ponašaju. Španjolci mogu uvoziti stvari koje urođenicima nedostaju i izvoziti ono čime urođenici obiluju.²⁹

Ius gentium jamči i pravo na iseljavanje. Ako su Španjolicima koji žive u Americi djeca rođena u Novom svijetu i žele postati građani zemlje u kojoj su rođeni, Indijanci im ne bi trebali priječiti ostvarenje te želje. Budući da je čovjek političko biće, ako je rođen u jednoj državi, ne može biti državljanin neke druge države. Ako mu se uskrati državljanstvo u zemlji u kojoj je rođen, tada on i nema države. To je međutim protiv naravnoga prava i prava naroda.

Danas gotovo ništa posebno ne znači tvrdnja da je »nezakonito ubiti nevina u ratu«, ali za Vitorijino vrijeme to je bila šokantna ideja, osobito kad je Vitoria uz to dodao kako »ropstvo nije opravdana posljedica rata, neprijatelj ne može s pravom smaknuti taoce samo zbog kršenja vjere«. Stoga »oni koji krše međunarodno pravo smrtno griješe i u miru i u ratu, i nije dobro za bilo koju naciju odbiti obdržavati pravo narodâ«.

Pravo narodâ, prilagođavajući naravni zakon u nastojanju da zaštiti potrebe ljudskoga društva, vrijedi univerzalno ili gotovo univerzalno. Njegova nadležnost nadilazi partikularnosti različitih naroda. Vitoria piše: »*Ius gentium* nema samo snagu ugovora ili sporazuma među narodima nego i snagu zakona. Cijeli svijet, koji je na neki način jedna jedinstvena zajednica, ima moć donositi zakone koji su pravedni i svakomu odgovaraju; a oni tvore pravo narodâ. Iz toga proizlazi da oni koji krše pravo naroda, bilo u miru ili ratu, čine smrtnu grijehu, u svakom slučaju glede težih prijestupa, poput kršenja imuniteta veleposlanika. Nijedna zemlja ne može odlučiti zanemariti ovo međunarodno pravo, jer je doneseno autoritetom cijeloga svijeta.«³⁰ Za razliku od pozitivnoga građanskoga prava, *ius gentium* doista je međunarodnoga karaktera. Slijedeći Tomin nauk o pravu i ljudskoj naravi koja je zajednička svim ljudima, Vitoria ističe da pravo mora imati istu funkciju za cijeli svijet. Vitoria slijedi i razrađuje Akvinčev nauk i glede teorije pravednoga rata (*bellum iustum*).

4.3. VITORIA O PRAVU NA RAT

Šest mjeseci nakon prvoga izlaganja *De Indis*, Vitoria je 19. lipnja 1539. godine održao drugo izlaganje *De iure belli*. Ono se nadovezuje na prethodno, a govori o pravu rata, tj. ograničuje pravo ratovanja. Snagu i značenje toga izlaganja otkriva činjenica da je sam car Karlo V. u pismu prioru dominikanskoga samostana u Salamanci 10.

²⁹ Vitoria je prikazan i kao branitelj privatne inicijative i slobodnoga tržišta, jer pravo na putovanje, stanovanje i seljenje prethode pravu na trgovinu, usp. A. SISON, D. REDÍN, Francisco de Vitoria on the Right to Free Trade and Justice, *Business Ethics Quarterly* 31(2021.)4, 623–639.

³⁰ *De potestate civili*, q. 3, a. 4. F. DE VITORIA, *Political writings*, 40.

studenoga 1539. godine izrazio duboku zabrinutost što neki članovi toga samostana dovode u pitanje španjolska prava nad novootkrivenim zemljama. Stoga je naredio da mu se dostave svi sporni spisi te da se ubuduće o takvim temama ne smije javno raspravljati bez njegova izričita dopuštenja.³¹

Vitoria u svojim izlaganjima samo iznosi uvjete koji određuju legitimnost rata koji Španjolci vode u Novom svijetu. Oslanja se na višestoljetnu teoriju o pravednom ratu, posebice na Augustinov i Tomin nauk, te ga se smatra dovršiteljem te duge tradicije.³² Njegovo tumačenje prava ratovanja (*ius ad bellum*) i prava koje treba i u ratu obdržavati (*ius in bello*) razlog je što je ta *relectio* imala snažan utjecaj na kasnije pravnike, a i u naše doba ga se spominje kad iznosi *bellum iustum* teoriju.³³ U predgovoru izlaganja *O pravu rata* Vitoria najavljuje da će raspravljati o četirima pitanjima: »Je li kršćanima uopće dopušteno voditi rat; tko ima vlast voditi ili objaviti rat; koji mogu i trebaju biti uzroci pravednog rata; što je i koliko dopušteno kršćanima protiv neprijatelja?«³⁴

U odgovoru na prvo pitanje Vitoria ističe: »Kršćanima je dopušteno boriti se i ratovati – *Licet christianis militare et bella gerere*«³⁵, te donosi osam legitimnih razloga zbog kojih se može voditi rat, ali dodaje da nije siguran da bi se na ijedan od tih razloga moglo pozivati u osvajanju Indija. U skladu s prvim izlaganjem, *De Indis*, u kojem je pobio četvrti razlog zbog kojega se opravdavalo porobljavanje Indijanaca, tj. da »ne žele primiti kršćansku vjeru«, Vitoria donosi možda i najsnažniju tvrdnju: »Causa iusti belli non est diversitas religionis.«³⁶ Razlika u religiji nije razlog za pravedan rat! Vitoria se i ovdje poziva na Tomino učenje o pljačkanju i nepravednosti, o ovlastima javne vlasti kad je riječ o nezakonitom stjecanju dobara.³⁷ A već smo vidjeli da Toma nije dopuštao da se na silu pokrste židovska djeca ili drugi koji nikada nisu prihvatili kršćansku vjeru. Čini se da je time Vitoria bio »prvi teolog – i

³¹ Usp. R. HERNÁNDEZ, *The Internationalization of Francisco de Vitoria and Domingo de Soto*, u: *Fordham International Law Journal* 15(1991.)4, 1040–1041., 1046.

³² Usp. U. MATZ, *Vitoria*, 239.

³³ Hugo Grotius, posebice u djelu *O pravu rata i mira (De iure belli ac pacis)*, 1625.), navodi Vitoriju 127 puta, preuzimajući brojne ulomke. Zna se da je Grotius dobio kopiju Vitorijina djela prije pisanja *O pravu plijena (De iure praedae)*, 1604.). USP. R. HERNÁNDEZ, *The Internationalization of Francisco de Vitoria and Domingo de Soto*, 1032. Vidi također A. TRUYOL Y SERRA, *Francisco de Vitoria y Hugo Grocio: Cofundadores del Derecho Internacional*, u: *La Ciencia Tomista* 111(1984.), 17–27.; C. GALLI, *Introduzione*, u: F. DE VITORIA, *De iure belli*, Roma, 2005., V–LIX.

³⁴ *Isto*, *Praeludium*, 2–4.

³⁵ *Isto*, q. 1, 2, 8.

³⁶ *Isto*, q. 3, prop. 1, 26.

³⁷ Usp. TOMA AKVINSKI, *STh* II-II, q. 66, a. 8, ad 2, u: ISTI, *Izabrano djelo*, 624.

u suprotnosti s mnogim drugima iz svoga vremena – koji je nedvosmisleno izjavio da ‘sveti’ rat nije pravedan rat»³⁸.

Razlog pravednoga rata ne može biti ni proširenje carstva. Ne može biti ni vlastita slava ili neka druga pogodnost ili profit vladara, jer se vladar treba brinuti za opće dobro zajednice, pa stoga i zakoni trebaju biti na zajedničku korist građana. Jedini prihvatljiv i opravdan razlog za uporabu sile i pokretanje rata jest ozbiljno kršenje prava, tj. kažnjavanje nanesene nepravde. I tu se Vitoria poziva na Augustinovo učenje o pravednom ratu, koje Toma usvaja kada tumači tri zahtjeva da bi neki rat bio pravedan: vlast vladara (*auctoritas principis*), pravedan razlog (*causa iusta*), ispravna nakana (*intentio recta*).³⁹ Vitoria upozorava da je riječ o pravu, tj. vladar nema veću vlast nad strancima nego nad svojim podložnicima. I oni imaju jednako ljudsko dostojanstvo i nisu učinili nikakvu nepravdu. I dodaje da svaka nepravda i bilo kakva nepravda nije dovoljan razlog za pokretanje rata. Kažnjavanje, kao jedan od ciljeva rata, ne služi samo kao odmazda za počinjena nedjela nego i kao zastrašivanje od ponavljanja takvih prijestupa.⁴⁰

U drugom dijelu izlaganja Vitoria se usredotočuje na *ius in bello*, tj. na pitanje »što je i koliko dopušteno činiti u pravednom ratu«. Na početku piše: »U pravednom ratu dopušteno je činiti sve što je nužno za javno dobro i za obranu javnog dobra.«⁴¹ Svrha rata jest obrana i očuvanje zajednice. Obrambene mjere dopuštene su pojedincima, a zajednici i vladaru u još većoj mjeri. A vladar, ističe Vitoria, »u pravednom ratu može učiniti sve što je nužno za osiguranje mira i sigurnosti od neprijatelja«. Dopuštene su preventivne mjere, dopušteno je sve što je nužno za sigurnost i mir jer su to dobra za kojima ljudi teže i bez kojih je, uza sva druga dobra, nemoguće postići sreću. Stoga je »dopušteno kazniti prikladnim sredstvima neprijatelje koji remete spokoj zajednice«⁴². Kažnjavanje nije ograničeno samo na vrijeme pravednoga rata (*in bello iusto*), na razdoblje prije pobjede, nego i »nakon što je po-

³⁸ Usp. R. RUSTON, *Francisco Vitoria: the Rights of Enemies and Strangers*, u: J. O. MILLS (ur.), *Justice, Peace, and Dominicans 1216 – 2001*, Dublin, 2001., 91.

³⁹ TOMA AKVINSKI, *STh II-II*, q. 40, a. 1, u: ISTI, *Izabrano djelo*, 624.: »Drugo, zahtijeva se pravedan razlog, tj. da su oni koji su napadnuti zaslužili da budu napadnuti zbog neke krivnje. Zato Augustin u knjizi *Pitanja* kaže: ‘Pravednim se ratovima obično nazivaju oni ratovi kojima se kažnjavaju nepravde, kad neki narodi ili grad kaznu podnosi jer je zanemario osuditi neko zlo djelo svojih pripadnika ili vratiti ono što je bilo nepravedno oteto.« Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *Quaestiones in Heptateuchum VI*, q. 10, super *Iosue* 8, 2 (PL 34, 781).

⁴⁰ F. DE VITORIA, *De iure belli*, q. 2, prop. 2, 20.

⁴¹ *Isto*, q. 4 (Pars I), prop. 1, 36: »In bello iusto licet omnia facere, quae necessaria sunt ad bonum publicum et ad defensionem boni publici.«

⁴² *Isto*, q. 4 (Pars I), prop. 4, 38.

bjeda izvojevana, a imovina vraćena, kad se uspostave mir i sigurnost, dopušteno je kazniti nepravdu koju su neprijatelji počinili i kazniti ih za štetu koju su nanijeli»⁴³.

Vitorijino učenje o pravu u ratu (*ius in bello*) proširuje se i na ono što bi se moglo učiniti poslije rata (*ius post bellum*). Jedina dopuštena svrha rata ograničuje i pravno dopuštene ciljeve rata, ali ograničuje i sredstva kojima se smije voditi rat. Vitoria jasno ističe da nikada nije dopušteno ubiti nevine jer »ne smiju se činiti zla da bi se čak izbjegla druga veća zla. Sasvim je neprihvatljivo da netko bude ubijen zbog budućega grijeha.«⁴⁴

Zaključak

Na temelju iznesenoga,⁴⁵ možemo s pravom ustvrditi da je dominikanski red odigrao važnu, pa i vodeću ulogu u evangelizaciji Amerike. Dominikanci su bili vrlo aktivni u osnivanju mjesnih Crkava, zauzeti u izradi katekizama i teoloških priručnika, gramatika i rječnika urođeničkih jezika. Domingo de Vico napisao je *Teologiju za Indijance* ili *Teologiju Indijanaca* (*Theologia Indorum*, 1553.), prvu kršćansku teologiju napisanu na jeziku K'iche' Maya u Gvatemali. Blisko povezan s Las Casasom, poistovjetio se s problemima domorodaca. Bio je jedan od najboljih poznavatelja jezika i običaja brojnih domorodačkih naroda i žarko je želio donijeti im kršćansku poruku evanđelja. Napisao je i *Povijest indijanskog praznovjerja* te *Rječnik sedam indijanskih dijalekata* s detaljnom metodom učenja. Time je postao jedan od prvih Europljana koji su napisali rječnik indijanskoga jezika.

Dominikanci pridržavaju privilegij začetnika u obrani prava naroda, pogotovo ljudskoga dostojanstva i prava Indijanaca. Tri stoljeća prije Francuske revolucije (1789.) i pet stoljeća prije Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda (1948.). Red propovjednika ustao je u obranu prava domorodaca djelovanjem španjolskih dominikanaca, opirući se pohlepi i brutalnosti *encomenderosa* u Novom svijetu.

Značajan doprinos u tom pogledu predstavlja intelektualni rad dominikanskih teologa Francisca de Vitorije i Dominga de Sota, koji su svojim raspravama odigrali odlučujuću ulogu u razvoju teorije o ljudskim pravima te primijenili pojmove naravnoga zakona i naravnoga prava na konkretnu situaciju domorodačkih naroda u Novom svijetu. Izvanredna je bila sinergija posebice između dominikanaca Pe-

⁴³ *Isto*, q. 4 (Pars I), prop. 5, 38.

⁴⁴ *Isto*, q. 4 (Pars II), prop. 2, 70.

⁴⁵ Više o tome vidi P. FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, *Los dominicos en el contexto de la primera evangelización de México 1525-1550*, Salamanca, 1994.; A. GAVRIĆ, Petstota obljetnica otkrića i evangelizacije Amerike – proslava ili komemoracija, u: *Spectrum* 25(1992.)1, 24–35.

dra de Córdoba, Antonija Montesinosa, Bartoloméa de Las Casasa, koji su bili u neposrednom kontaktu sa žrtvama kršenja prava domorodaca u Novom svijetu, s dominikanskim teolozima na Sveučilištu u Salamanci. Bez te sinergije ne bi se ostvarili značajni pomoci u obrani prava domorodačkoga naroda. Vitorijina predavanja na Sveučilištu u Salamanci i Las Casasova upozorenja i dramatični izvještaji o zločinima nad domorodačkim stanovništvom najjasniji su primjeri snažne kritike politike prema Novom svijetu. To je, uz rasprave koje su uslijedile, dovelo do toga da se zakone iz Burgosa promotri u svjetlu njihove stvarne primjene i njihovih nedostataka, te su doneseni *Novi zakoni* 1542. godine u Valladolidu.

Na tu je sinergiju poticao nauk Tome Akvinskoga, koji je s procvatom druge skolastike nadahnjivao španjolske autore na suočavanje s aktualnim pitanjima svoga vremena. Raspravljajući o raznolikosti redovničkih ustanova, s obzirom na svrhu (*finis*) Toma na prvo mjesto stavlja djela u kojima se pokazuje duboka povezanost kontemplacije i akcije, s tim da akcija proizlazi iz obilja kontemplacije, što se odnosi na poučavanje i propovijedanje. »Kao što je bolje rasvijetljivati nego samo svijetliti, tako je bolje drugima prenositi plodove kontemplacije nego samo kontemplirati.«⁴⁶ Tomina rečenica »contemplata aliis tradere« postala je moto dominikanskoga reda. To se načelo prepoznaje u životu i djelu Francisca de Vitorije na Sveučilištu u Salamanci, koji cjelokupno svoje djelo zasniva na novom iščitavanju nauka Tome Akvinskoga i tumači pravno-političke konzekvencije temeljnih Akvinčevih teza. Jedna od temeljnih Tominih teza glasi da »milost ne dokida narav, nego je usavršuje«, tj. milost ne dokida prirodni poredak, nego ga, temeljeći se na njemu, dovršava.⁴⁷ Druga također ima posebnu snagu: »Osoba znači ono što je najsavršenije u cijelom svijetu.«⁴⁸ Po svojoj razumskoj naravi osoba je najuzvišenije biće u redu stvaranja. Ima svoje dostojanstvo jer je čovjek stvoren na sliku Božju.

To su misionari u Novom svijetu mogli snažno zastupati boreći se za poštovanje prava domorodačkoga naroda. Godine 1550. u Valladolidu održana je poznata rasprava o pitanju prava na porobljavanje Indijanaca u Americi između Bartoloméa de Las Casasa i Juana Ginésa de Sepúlveda, kanonika iz Córdoba, branitelja *encomienda* i opravdanosti rata protiv Indijanaca. Na raspravi je bio i Domingo de Soto. Las Casas mogao je glasno zastupati suprotnu stranu jer je imao snažnu pojmovnu potporu tomista i autora *Škole iz Salamance*. Oni su iznijeli uspješne argumente

⁴⁶ TOMA AKVINSKI, *STh* II-II, q. 188, a. 6: »Sicut enim maius est illuminare quam lucere solum, ita maius est contemplata aliis tradere quam solum contemplari... Sic ergo summum gradum in religionibus tenent quae ordinantur ad docendum et praedicandum.«

⁴⁷ *Isto*, I, q. 1, a. 8, ad 2: »gratia non tollit naturam sed perficit eam.«

⁴⁸ *Isto*, I, q. 29, a. 3: »Persona significat id quod est perfectissimum in tota natura, scilicet subsistens in rationali natura.«

kojima su potvrdili da su američki Indijanci ljudi i razumska bića te da pripadaju globalnoj zajednici zasnovanoj na međunarodnom pravu, kojem su podložni i domorodci i Europljani.⁴⁹ Tako je dominikanski red, djelovanjem članova koji su bili istaknuti u filozofskim i teološkim disciplinama te djelatno zauzeti u apostolskom poslanju, dao značajan doprinos razvoju onoga što će se u XX. stoljeću prepoznati pod vrjednotom ljudskih prava. To je prepoznato i u novije vrijeme, posebice u vrjednovanju doprinosa Francisca de Vitorije, kada se, u znak zahvalnosti za njegov rad na međunarodnoj razini, u Ujedinjenim narodima postavljaju njegove biste i posvećuju dvorane njemu u čast, kao utemeljitelju međunarodnoga prava.

⁴⁹ Vidi više: A. PAGDEN, *Dispossessing the Barbarism. The Language of Spanish Thomism and the Debate over the Property Rights of the Americas*, u: D. ARMITAGE (ur.), *Theories of Empire, 1450-1800: The European Impact on World History, 1450-1800*, Brookfield, 1998., 159–178.

THE CONTRIBUTION OF THE DOMINICAN ORDER AND FRANCISCO DE VITORIA IN DEFENDING THE RIGHTS OF PEOPLES IN THE NEW WORLD

Anto GAVRIĆ*

Summary: *The discovery of the New World became a challenge for the Dominican order as well. Dominicans played a significant role in the evangelization of America, but also in the beginnings of what will in the 20th century develop into a human rights discourse, particularly Dominican theologians Francisco de Vitoria and Domingo de Soto. Inspired by the teachings of Thomas Aquinas, they introduced the concepts of natural law and natural rights to discussions of concrete problems of indigenous peoples in the New World. Dominicans in direct contact with victims of human rights violations in the New World, such as Pedro de Córdoba, Antonio Montesinos, and Bartolomé de Las Casas, were strongly connected with Dominican theologians at the University of Salamanca in Spain, who based their thoughts on the teachings of Thomas Aquinas. It was this synergy of Dominican intellectual and apostolic life, best expressed in Aquinas' »contemplata aliis tradere«, that enabled significant advances in defense of the human rights of the natives.*

Keywords: *Dominican order, discovery of America, human dignity, just war, people's rights, ius gentium, Thomas Aquinas, Francisco de Vitoria, Bartolomé de Las Casas..*

* Full Prof. Anto Gavrić, Ph.D., Faculty of Philosophy and Religious Studies, University of Zagreb, Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia, anto.gavric@ffrz.unizg.hr